

Франкова праця у сфері світової історії, його методологічні підходи вимагають подальшого докладного вивчення. Це значний масив, освоєння якого новітніми дослідниками і широким загалом матиме велику користь.

Література:

1. Баган О. Жрець інтелектуалізму // Франко І. Вибрані твори: У 3 томах. – Дрогобич, 2004.
2. Кравець М. Іван Франко – історик України. – Львів, 1971.
3. Мак-Ніл В. Піднесення Заходу. Історія людського суспільства. – К., 2002.
4. Маланюк Є. Франко незнаний // Маланюк Є. Книга спостережень. – Торонто, 1962.
5. Помян К. Європа та її нації. – Львів, 2003.
6. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. – К., 1994.
7. Тойнбі А.-Дж. Постижение истории. – Москва, 1991.
8. Франко І. Вибрані твори: У 3 томах. – Дрогобич, 2004.
9. Франко І. Зібр. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.

Мар'ян Долішній (Львів)

Іван Франко й економічні науки

В енциклопедичній творчій спадщині Івана Франка відображені усі складові суспільствознавства, зокрема й економічні науки. Тим часом із цією цариною творчості І. Франка шанувальники обізнані найменше.

Учений особливо цінував згадану сферу знань. Він ще у студентські роки писав до своєї коханої О. Рошкевич про те, що економічні науки, зокрема політична економіка, належить до найважливіших наук, бо вона вчить про причини та її наслідки, отже, про причини багатства і злиднів народу.

Дуже важливо відзначити те, що І. Франко в оцінці економічних наук керувався цілісністю людського знання, яке відображає єдність зовнішнього світу. Досягнувши зрілого віку, людина стає громадянином країни, членом сім'ї, господарем, впливає на інших людей і сама зазнає їхнього впливу. Будучи активним членом суспільства, вона замислюється над суттю суспільних зв'язків і відносин, намагається пізнати їх. “Тими дослідженнями займається у науковій сфері суспільна економія... Ця наука, – на думку І. Франка, – є найважчою і найважливішою з усіх, які ми пізнали дотепер, тому що досліджує між іншими причини злиднів і багатства людей; вчить про працю, про плоди праці та їх розподіл; одним словом, показує життя людини в її щоденній повній сфері із всіма її потребами” [1: т. 45: 39].

Подані поцінування економічної науки, зокрема економічної теорії, мають принципове значення для вивчення економічних поглядів І. Франка, бо вони свід-

чать про те, чому він так радо займався економічними дослідженнями. Оскільки економічна наука тісно пов'язана з щоденною людською практикою, спрямованою на задоволення необхідних потреб, то І. Франко зараховував її до найголовніших сфер наукового знання. Варте уваги те, що економічну науку вчений розглядав у тісному зв'язку з іншими науками. Користь останніх він визначав тісністю зв'язку з економічною наукою, яка вчить, що “основою людського щастя і добробуту є праця” [1: т. 48: 112]. Для І. Франка людське щастя і добробут були найвищою цінністю. Тому й високо поцінював економічні науки, особливо політичну економію.

Відводячи велику роль політекономії, боротьбі робітників і селян за кращу долю, І. Франко тоді (у 1878 році) не конкретизував предмет економічної науки. Зазначивши, що політекономія займається “суспільними зв'язками між людьми”, він не вказав, про які саме зв'язки йдеться (економічні, юридичні, політичні, сімейні тощо). Він говорив про працю, наслідки і розподіл її результатів, тобто про відносини розподілу готового продукту, а не засобів виробництва. І. Франко ототожнював теоретичну політекономію з наукою про народне господарство. У студентські роки І. Франко був обізнаний з “Капіталом” К. Маркса і у вересні 1878 року він зазначив, що ця праця, як і інші з економічної тематики, написана “так тяжко й незрозуміле, що зовсім непристосованому читати і понімати їх чиста неможливість” [1: т. 48: 197].

Використовуючи досвід південнослов'янського мислителя С. Марковича, молодий український учений на основі творів М. Чернишевського, Дж.-С. Мілля і К. Маркса зайнявся “лагодженням підручника економії, зрозумілого для гімназистів, а то й для селян, котрі дещо читали” [1: т. 48: 197]. Цей факт є яскравим свідченням високого поцінювання політичної економії. Про це часто забувають франкознавці, які зосередилися на аналізі художніх творів І. Франка. До нас дійшов його популярний підручник “Основи суспільної економії”, але з доповнень до нього видно помітні зміни, які сталися у поглядах молодого економіста на предмет політекономії. Тепер він визначив її не як науку про “суспільні зв'язки”, чого не заперечували й інші економісти, а стверджував, що політекономія – “це наука абстрактна”, ціль якої “не є виключно прослідити закони економічні теперішньої суспільності, але загальні закони праці людської” [1: т. 44: кн. 1: 30].

У працях І. Франка з'ясовано базові категорії політичної економії (товар, гроші, ціна та ін.) переважно з позицій трудової теорії, основи якої заклали А. Сміт і Д. Рікардо. Водночас потрібно відзначити, що погляди І. Франка в галузі політичної економії перебували у процесі еволюції, що яскраво виявилось у поглядах на економічну теорію К. Маркса, яку український мислитель щораз більше науково критикував.

Ця критика спиралася на глибоке знання історії економічної думки і наукової методології. У творчості І. Франка поціновано економічну думку від найдавніших часів. Український учений був добре обізнаний із найвидатнішими явищами в історії економічної теорії новітньої доби. Він засвідчив глибоке знання теорій

класичної школи в політичній економії, вчених-фізіократів А. Сміта, Д. Рікардо, Т. Мальтуса, Ф. Бастіда, Г. Джорджа та багатьох інших. Теорії історичної школи, соціального напрямку в економічній думці, доктрини соціал-демократії знайшли відображення у творчості І. Франка, який при їх оцінці спирався на надбання науки і реалії життя.

І. Франко був глибоким знавцем економічної історії, його праці у цій царині не втратили наукового значення досі. У тому зв'язку заслуговують особливої уваги Франкові оцінки історико-економічних досліджень, авторами яких були вчені зі світовими іменами: Т. Момзен, І. Тен та ін. Мало хто з сучасних економістів може похвалитися такою обізнаністю з історією економічної думки та економічної історії, як І. Франко.

Економічна теорія, економічна історія та історія економічної думки творять цикл фундаментальних економічних наук. У кожній з них І. Франко виявився глибоким знавцем і аналітиком, що свідчить про небуденність його таланту. Однак ще більший подив викликають Франкові знання конкретних економічних наук, зокрема статистики, економіки праці, фінансів, кредиту тощо.

Діяльність І. Франка припала на той час, коли розгорталася діяльність банків. Тому не дивно, що він цікавився розвитком банківництва. Франко-економіст вивчав діяльність різних банків, зокрема Селянського банку в Галичині, який здобув собі сумну славу “обдирання хлопських шкір”. Учений порівнював діяльність цього банку з нападом і спустошенням татарських орд. Він докладно проаналізував баланс банку, показавши повну непоінформованість як банківських чиновників, так і властей про його фінансове становище, причини і наслідки катастрофи. На основі докладного аналізу статуту банку, його операцій економіст довів, що весь тягар катастрофи Селянського банку буде перекладено на селян під патріотичними гаслами добродієчності для краю. І. Франко критикував різні проекти ліквідації Селянського банку, що їх пропонували поміщицько-буржуазні проводирі, маскуючи свої корисні наміри турботою про загальнонародні інтереси. Як сказав учений, хлопська шкіра “доступила великої честі”, бо вельми ласкаві панове задумали скрутити з неї шнур для рятування “кредиту крайового”, тобто для рятування кількох лихварських банків.

Написавши низку праць, спрямованих проти лихварства, І. Франко добре розумів, що галицькі банки по суті були лихварськими, бо надавали позики за великий процент. Діяльність Рустикального банку – гідне тому підтвердження. Обговорюючи кризову ситуацію, що виникла з приводу дальшої долі цього банку, вчений закликав українське громадянство стати на захист боржників-селян. Катастрофа Рустикального банку, писав І. Франко, яскраво висвітлила всі галицькі відносини, а насамперед підтвердила намагання панівних верств за будь-яку ціну зберегти свої економічні позиції. “Боронячи” інтереси боржників, вони думали передусім про себе. “Бачимо зі всього, що рятування довжників нікому надто не йшло в цілій голосній “рятунковій” акції, а все, що робилось, робилось лише для того і остільки, оскільки йшло тут о інші інтереси” [1: т. 44: кн. 1: 30].

Лихварську сутність галицьких банків економіст переконливо розкрив на матеріалах ліцитації селянських і маломіщанських господарств у 1873–1883 роках. Він дійшов висновку, що найбільше ліцитацій припадає на банки, які надають кредит дрібним селянським господарствам. З усіх ліцитацій на банкових боржників, за підрахунками економіста, припадало 35%. Рустикальний банк учений називав “банком-деришкірою”, оскільки на нього припадало майже 80% усіх банкових ліцитацій селянських і маломіщанських господарств.

Критикуючи діяльність банків, І. Франко все ж надавав перевагу їх кредитам порівняно з лихварськими, які супроводжувалися значно гіршими економічними руйнаціями і моральними деградаціями. Учений вважав, що селянське господарство треба зробити кредитоспроможним за допомогою певної системи заходів. На стадії утвердження товарно-грошових відносин у сільському господарстві дрібний селянин боляче пристосовувався до грошової господарки і позики не раз мали для нього смертельні наслідки. А втім, великі маєтності також не завжди були здатні пристосуватися до товарно-ринкових відносин. Однак І. Франко вболівав насамперед за дрібних селян і тому банківську справу розглядав із урахуванням селянських інтересів.

З аналізу праць І. Франка, присвячених банкам, видно, що він добре розумів їх значення для розвитку економіки і зміцнення влади капіталу. Панівні верстви використовували банки для власного збагачення та зміцнення своїх економічних позицій. Учений показав це на прикладі діяльності галицьких і віденських банків. У специфічних умовах Галичини “ієрархія суспільна”, тобто земельні магнати і народжувані промисловці, прагнули використати банківську справу для зміцнення “органічної праці”, з якої, зрозуміла річ, мали користь панівні верстви. І. Франко доклав багато сил, щоб розкрити трудовим верствам шкідливість цієї концепції і шляхетської практики, збудити ініціативу в української громадськості до активної підприємницької діяльності у сфері банківсько-кредитних відносин. Майже кожна стаття на “банківську” тематику закінчується висновком про необхідність залучення у банківську діяльність, навчання банківської запопадливості в інших народів.

Особливий авторитет у І. Франка мала статистична наука. Це пояснюється багатьма чинниками, зокрема впливом українського статистика Володимира Навроцького, праці якого були дуже популярними у 70–80-х роках XIX ст. До того ж, статистика завжди була надійним інструментом економічного аналізу. Все це приваблювало І. Франка, який з молодих літ цікавився статистикою. Етапним у тому відношенні може бути 1889 рік, коли у Львові відбулося установче засідання “Етнографічно-статистичного кружка”. На ньому з доповіддю “Статистика яко метода і яко наука” виступив І. Франко.

Свою доповідь учений почав з характеристики теологічного, суб’єктивно-ідеалістичного трактування навколишнього світу, використавши філософські концепції Юма, Локка та інших мислителів. Відтак І. Франко перейшов до обґрунтування доцільності застосування статистичних методів у процесі аналізу закономірнос-

тей розвитку населення, підкресливши роль випадковостей у виведенні загальних закономірностей розвитку населення. Учений зазначив, що явища органічного життя можна “обсервувати методом статистичною під двоєким взглядом: можемо звернути увагу на рівночасне розширення тих явищ на певній просторині, числити людність певного краю і т. д., або знов можемо звернути увагу на повторювання, на періодичність тих явищ з певним протягом часу... Метода, в котрій получені або ті роди обсервацій, [...] єсть найвищою задачею наук і дає найцікавіші здобутки” [1: т. 44: кн. 1: 250].

Практичне застосування вказаного методу І. Франко проілюстрував на конкретному аналізі статистичного вивчення моральності народу (добročинність, спільність, злочинність, п’янство). При її вивченні кожне з цих явищ варто сформулювати так, щоб на них можна було дати відповідь числами, порівнювати дані між собою. “Вся вартість статистичних висновків залежить насамперед, – писав учений, – від правдивості первісних даних, а тому критика останніх є одною з найголовніших і найпотрібніших вступних праць, котра мусить випередити операцію даними статистичними” [1: т. 44: кн. 1: 251].

Економіст надавав великого значення науковій методиці збору і обробки статистичних матеріалів. Він вказував, що статистичні дані, котрі невідомо яким способом зібрані і співставленні, не мають ніякої вартості. Одночасно радив порівнювати офіційні (урядові) дані із зібраними від населення, коригувати їх, виявляти помилки та недоліки тих і тих. Далі І. Франко дав пораду, як укладати статистичні дані в таблиці, котрі, перекладені з мови цифр на мову слів, можуть заповнити цілу книгу. Таблиця, на думку І. Франка, мусить бути складена згідно з методикою, яку застосовували під час збирання матеріалу.

З доповіді випливає, що її слухачам продемонстровано, як потрібно складати статистичні таблиці. Шкода, що цей матеріал загубився і нині важко сказати, які саме дані використав І. Франко, котрий підкреслював: “Треба завжди тямити, що головна ціль статистичної методи є дослідити певну правильність в числах” [1: т. 44: кн. 1: 252].

Статистичні методи охоплюють певні операції, одна з яких полягає в тому, щоб однорідні явища об’єднати в один статистичний образ. І. Франко на прикладі співвідношення злодіїв і кількості населення в різних місцевостях показав можливості застосування методів статистичного порівняння різних величин. Це, до речі, можна вважати і вдалим педагогічним прийомом, який сприяє легшому запам’ятовуванню суті самого методу. Як справжній статистик-фахівець, учений обґрунтував операцію виведення середньої величини при її змінності в часі і просторі. І. Франко підкреслив можливість широкого застосування статистичних методів, почавши від ботаніки, закінчивши соціологією. “Яко метода, – писав він, – єсть статистика одним з найважливіших й найцікавіших проявів сучасної людської мислі, яко наука самостійна єсть она ограниченням тої методи на певний случайний обсяг – справи суспільні й державні, єсть помічною наукою історії й соціології” [1: т. 44: кн. 1: 253].

Після такого широкого вступу вчений приступив до визначення предмета статистики як науки. “Що ж єсть предметом тої науки, котру зовуть статистикою?” – запитував І. Франко [1: т. 44: кн. 1: 253]. На його думку, предметом статистики є маси людей, рух, спосіб життя і всі впливи, що його змінюють. Є описова статистика, що володіє великим інформативним матеріалом, але “наукою в нинішньому значенні того слова назвати її не можна” [1: т. 44: кн. 1: 253]. На цю назву заслуговує школа “досліджуючої статистики”, яка не обмежується описом, а спираючись на опрацьований матеріал, допомагає розкривати певні причини і закони, що керують суспільними процесами. У цьому контексті статистика є важливою частиною суспільствознавства і надає йому точності, властивої наукам експериментальним.

Учений зарахував статистику до суспільних наук, незважаючи на її широке міждисциплінарне застосування. Він підкреслив особливе значення статистики для аналізу економічних дій, бо завдяки фактам вона дає змогу говорити “не ложними устами” політикові, що виступає з критикою існуючої системи, вказує рільникові, промисловцеві й торговцеві найкорисніші місця збуту і найвигідніші кон’юнктури організації підприємства. “Для ученого цифри й табелі статистичні, – стверджував І. Франко, – суть нині тим, чим для давніх астрологів були зорі небесні, з котрих буцімто вичитувано й теперішність, й будущину” [1: т. 44: кн. 1: 254]. А якщо ті цифри покажуть сумну картину нашого майбутнього, то “не тратьмо надії, працоймо розумно, невтомно, з запалом, щоб таблиці нашого життя і нашої праці були певною і ясною ворожбою світлішої будущини” [1: т. 44: кн. 1: 254].

На такій оптимістичній ноті закінчив свій реферат про предмет і метод статистики І. Франко, засвідчивши обширні знання в цій галузі науки і уміння у зрозумілій яскравій формі розказати про її методи, сфери застосування і значення для організації патріотичних сил у благородній діяльності на благо рідного народу. З цієї невеликої доповіді видно, з якою симпатією ставився український учений до статистики як науки за її здатність пізнавати об’єктивну реальність за допомогою систематизації численних фактів.

З особливою повагою І. Франко ставився до національної статистики. Про це свідчать його численні економічні праці, в яких він використовував статистичні джерела. Можна було б навести багато свідчень про те, що І. Франко не тільки з повагою ставився до статистики, широко її використовував, а й прокладав нові шляхи її розвитку. Цей факт у франкознавців ще належно не поцінований, незважаючи на те, що він є вагомим аргументом на користь визнання геніальності І. Франка, який добре почував себе в усіх економічних науках.

Цей аспект творчості Великого Каменяра заслуговує дослідницької уваги. Тим більше, що праці, присвячені різним галузям економічного знання, містять великий пізнавальний потенціал, а отже, можуть і повинні бути використані для формування нового покоління українських економістів. І. Франко у будь-якій галузі знання найбільше цінував наукову істину. Це характеризує і його ставлення до економічної науки, яку особливо шанував за здатність розв’язувати складні економічні проблеми.

Подані Франкові трактування економічної науки та її функціонального призначення підтверджуються реаліями сучасності. Аналізуючи й оцінюючи діяльність вітчизняних банків щодо забезпечення потреб суб'єктів господарювання реального сектора економіки в кредитних ресурсах, варто зазначити, що, як і за часів І. Франка, вони належно не виконують своїх функцій. Попит на кредитні ресурси з боку суб'єктів господарювання реального сектора економіки значною мірою перевищує пропозицію вітчизняних комерційних банків. Згідно з офіційними даними відношення кредитів українського банківського сектора до ВВП становить близько 9–14%, тоді як в країнах Центральної Європи – 40–60%. Отже, вітчизняну кредитну спілку треба оцінювати як таку, що не відповідає потребам реального сектора економіки.

Незважаючи на досить високі темпи розвитку вітчизняної банківської системи (зростання кількості банківських установ, їх філій, відділень, концентрації банківського капіталу та розширення асортименту банківських послуг), комерційні банки так і не повернулись обличчям до реального сектора економіки України. Про це свідчать обмежена кредиторська діяльність, намагання отримувати прибутки через застосування високих кредитних ставок, великої різниці між дисконтними ставками НБУ та кредитними ставками комерційних банків. Достатньо зазначити, що кредитні ставки комерційних банків більш ніж удвічі перевищують дисконтну ставку НБУ. Це дає можливість комерційним банкам функціонувати досить заможно, але разом з тим негативно впливає на розвиток реального сектора економіки.

Найгострішою є проблема в сфері кредитування аграрного сектора економіки. Незважаючи на проголошену державну політику пільгових кредитів для вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників, комерційні банки довгий час видавали їхні кредити під завищені відсотки. Зокрема, ставка за “селянськими” кредитами у 2001 році становила 33%, тоді як в середньому по промисловості – 27,4%; у 2002 році – відповідно 25,8% та 19,5%; у 2003 році – 20,8% і 18,3%. Від 15 січня 2005 року законодавчо встановлені розміри процентних ставок для отримання і здешевлення кредитів частковим погашенням ставок. Однак отримати такі кредити для сільськогосподарських підприємців складно. Банки переважно з неохотою йдуть на співпрацю з аграріями через високий ризик неповернення кредитів, невпевненість у тому, що держава може гарантувати компенсацію можливих втрат від неповернення кредитів. У структурі кредитів, що надають банки суб'єктам господарювання, переважають кредити на торгівлю, а для сільськогосподарських товаровиробників не перевищують 8 відсотків.

У тому контексті можна би подати ще низку фактів, які підтверджують наукові висновки І. Франка щодо ролі економічної науки у житті суспільства. Власне тим І. Франко є нашим сучасником.

Література:

1. Франко І. Збір. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.